

Phlogiston

Часопис за историју и филозофију
науке и технологије

Journal for History and Philosophy
of Science and Technology

UDC 001 (091)

27/2019

ISSN 0354-6640

ISSN 2620-1720 (Online)

MUSEUM OF SCIENCE AND TECHNOLOGY – BELGRADE
МУЗЕЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ – БЕОГРАД

МУЗЕЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ – БЕОГРАД
МУЗЕЈ MUSEUM OF SCIENCE AND TECHNOLOGY – BELGRADE

PHLOGISTON

27

ЧАСОПИС ЗА ИСТОРИЈУ И ФИЛОЗОФИЈУ
НАУКЕ И ТЕХНОЛОГИЈЕ

Journal for History and Philosophy of Science
and Technology

Београд – Belgrade
2019

ФЛОГИСТОН

број 27 – 2019

UDC 001 (091)

ISSN 0354-6640 (Штампано издање)

ISSN 2620-1720 (Online)

Издавач

Музеј науке и технике – Београд

Скендер-бегова 51

тел: 30 37 962; факс: 32 81 479

е-пошта: Phlogiston@MuzejNT.rs

Museum of Science and Technology – Belgrade

51 Skender-begova Street

Tel: +381 11 30 37 962; Fax: +381 11 32 81 479

Email: Phlogiston@MuzejNT.rs

За издавача / For the Publisher

Рифат Куленовић / Rifat Kulenović

Лектура / Proofreading

Катарина Спасић (КАУКАИ) / Katarina Spasić (KAUKAI)

Превод / Translation

Катарина Спасић (КАУКАИ) / Katarina Spasić (KAUKAI)

Дизајн корица / Cover Design

Марко Јовановић / Marko Jovanović

Прелом / Layout

Кранислав Вранић / Kranislav Vranić

Штампа / Printing

BiroGraf Comp doo, Земун

Тираж / Print Run

500

Ова публикација је објављена уз финансијску подршку
Министарства културе и информисања Републике Србије

This publication has been issued with the financial support of the
Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia

Мирјана З. Ротер Благојевић¹

Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд

ПРИЛОГ ОБЕЛЕЖАВАЊУ 125 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА АКАДЕМИКА АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА (1894–1988)

Апстракт

Рад садржи општи преглед живота и рада академика Александра Дерока (1894–1988), једне од најзначајнијих научних и уметничких личности 20. века у Србији. На основу расположиве литературе и обимне заоставштине која се чува у Архиву Српске академије наука и уметности (САНУ) и другим институцијама, кроз сажети приказ се сагледава његов изузетно богат професионални рад у различитим областима – истраживањима и заштити културне баштине, универзитетској настави, градитељској делатности и уметности. Указује се на континуитет који је остварен у домену проучавања старина и истраживању остатака средњовековних манастира и утврђених градова, као и традиционалног народног градитељства, што је непосредно утицало на његов педагошки рад и архитектонско стваралаштво, чинећи их јединственом целином. Вишедеценијски рад на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду, касније Архитектонском факултету, који је започео на предмету Византијска и стара српска архитектура, а касније наставио кроз предмет Народна архитектура, чине га настављачем дела Михаила Валтровића, Драгутина Милутиновића и Петра Поповића на пољу изучавања градитељског наслеђа и наставе из ове области у Србији. Његов ангажман у оквиру Српске академије науке и уметности, од 1955. године, резултирао је значајним истраживањима и публикацијама које су и данас један од најдрагоценијих доприноса истраживању средњовековног монументалног, али и традиционалног народног градитељства. Његова архитектонска дела подигнута у Београду, али и по целој земљи

¹ roterm@arh.bg.ac.rs

– цркве, јавне и стамбене зграде, спомен обележја и друга здања, сведоче о Дероковом доприносу српској архитектури и особеној ауторској личности која им је кроз промишљање традиције утискивала властити печат. Из тог разлога, циљ овог рада је да се још једном укаже на значај деловања Дерока у српској научној и уметничкој јавности, као и да се подстакну даља детаљнија истраживања и проучавања, како би се што продубљеније и објективније валоризовала његова улога и значај за националну архитектуру савременог доба.

Кључне речи: Дероко, настава архитектуре, наслеђе, традиција, заштита, градитељство

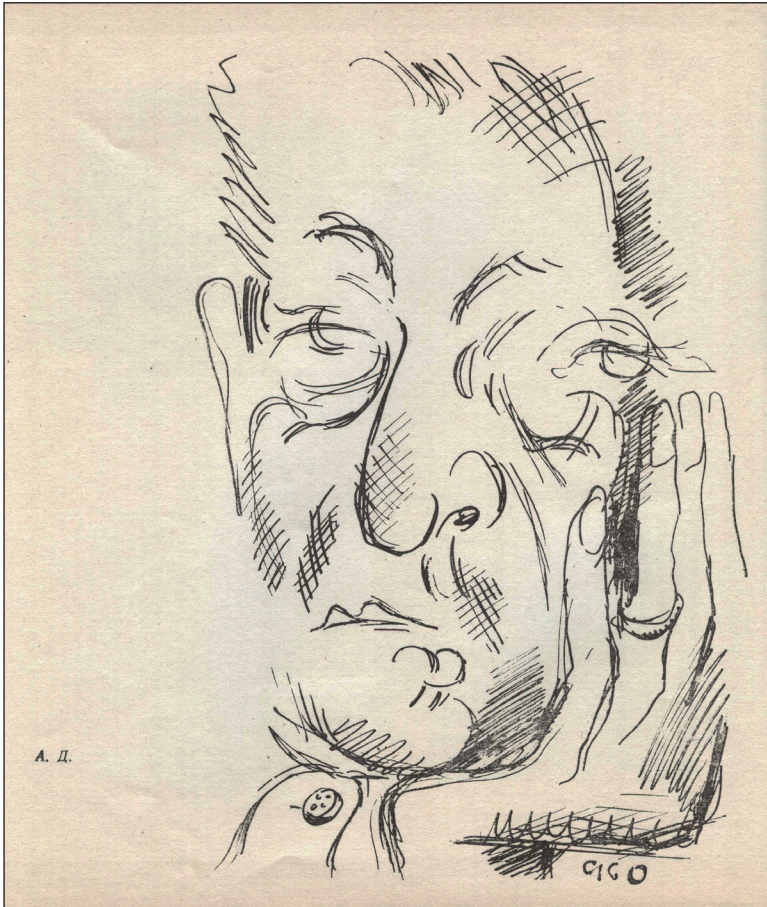
1. Увод

У години у којој се навршава 125 година од рођења академика Александра Дерока,² са посебним пијететом се сећамо ове изузетно свестране личности која је у нашој научној и културној јавности била присутна својим многоструким деловањем. Најпре као професор Техничког факултета, касније Архитектонског факултета, Универзитета у Београду и свестрани научник, неуморни истраживач старина и пионир у области заштите споменика културе у Србији, али и врстан градитељ великог броја сакралних, профаних и стамбених здања, сликар и писац. Дописни члан САНУ је постао јуна 1955. године, а децембра 1961. године и редовни, у Одељењу друштвених наука, а од 1971. године, када је оно подељено на два одељења, постао је члан Одељења историјских наука јер је оно обухватало и историчаре уметности и архитекте.³

Дероко је рођен као потомак угледне породице италијанског порекла, која се половином 19. века из Дубровника доселила у Бео-

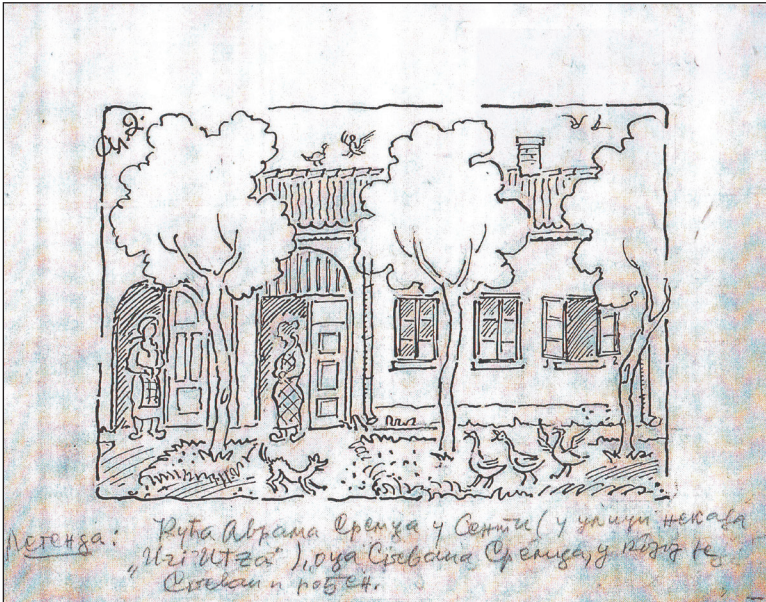
² Рођен је 16. (по старом календару 4.) септембра 1894. године, у Београду. Крштен је у Саборној цркви. Крштеница из 1919. године се чува у заоставштини Александра Дерока у Архиву САНУ, инв. бр. 14678, фасцикла бр. 4.

³ У Архиву САНУ су сачувана два реферата о његовом животу и раду (један на 7 страна и други на 2), куцани на машини, али са његовим интервенцијама оловком, инв. бр. 14678, фасцикла бр. 4. О животу и раду академика Дерока видети и у: Зоран М. Јовановић, *Александар Дероко* (Београд: РЗЗСК и ДКС, 1991); Марија Вранић-Игњачевић и Дубравка Милошевић, *Александар Дероко 1894-1988, Лејенде Београдској универзитету*, каталог изложбе (Београд: Универзитетска библиотека, 2004); Слободан Богуновић, „Дероко Александар“, у *Архитектонска енциклопедија Београда XIX-XX век, II* (Београд: Београдска књига, 2005), 750–757.

Слика 1. Александар Дероко, аутопортрет

град и значајно допринела културном развоју тадашње Кнежевине Србије. Дар за уметност, цртање и приповедање је, како је сам говорио, баштинио својим пореклом, јер је међу његовим прецима било и научника и уметника. Његов деда Јован био је наставник сликања и лепог писања у београдским школама, а 1853. године је начинио прве планове и програме наставе из цртања, као и уџбеник за овај предмет. Отац Евжен је радио као чиновник државних железница и начелник Министарства саобраћаја, али и пасионирани филателиста, чије име носи београдско Филателистичко друштво. Његова мајка Анђа је била

Слика 2. Александар Дероко, цртеж куће Аврама Сремца у Сенти

у родбинским везама са писцем Стеваном Сремцем и Јованом Ђорђевићем, оснивачем Народног позоришта у Новом Саду и у Београду.⁴

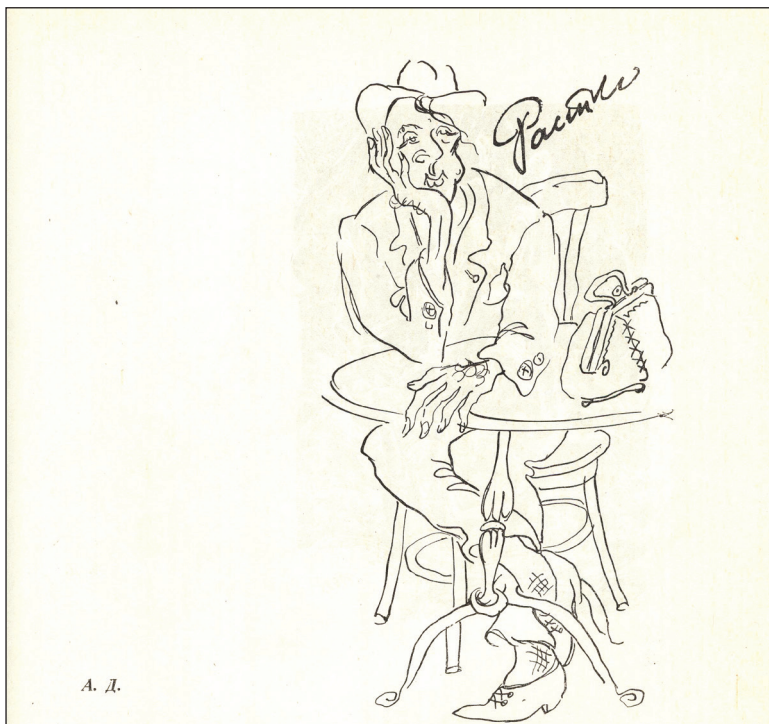
Похађао је основну школу код Саборне цркве, а Косанчићев венац, обала Саве и падине Калемегдана су му били омиљени ареали игре. Са братом Јованом је конструисао летилице и са друговима се спуштао низ падине Кошутњака.⁵ У години непосредно пред Први светски рат, септембра 1913. године, се определио да започне студије на београдском Техничком факултету,⁶ на коме су у првој години студија предмети били заједнички за студенте свих одсека.⁷ Након завршена два семестра рат прекида његово школовање и он се, као

⁴ Александар Дероко је оставио властите забелешке и цртеже генеолошког стабла своје породице, као и бројне званичне документе. Видети: Архив САНУ, инв. бр. 14678, фасцикла бр. 2 и бр. 4. Такође, Вранић-Игњачевић и Милошевић, *Александар Дероко 1894-1988*, 19–20.

⁵ Фотографија летилице из 1910. године, Архив САНУ, инв. бр. 14678, фасцикла бр. 6.

⁶ Индекс издат 21. 9. 1919. године, Архив САНУ, инв. бр. 14678, фасцикла бр. 4.

⁷ Мирјана Ротер Благојевић, „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века: утицај страних и домаћих градитеља“, *Годишњак града Београда*, XLIV (1997): 125–168.

Слика 3. Александар Дероко, Растко Петровић

добровољац, са осталим школарцима као један од 1.300 каплара 1914. године придружује Бачком батаљону у Скопљу. Убрзо је, са још пет студената технике изабран да прође обуку за пилота, те је као ратни авијатичар учествовао у борбама на Солунском фронту.⁸

Ма колико Велики рат био незамисливо болно и трагично искуство за српски народ, он је Дероку отворио нове путеве. Након демобилизације, због болести, бива послат у Рим да студира грађевинарство на Краљевској школи за инжењере, где борави током 1918–19. године и упознаје се са античким споменицима и ремек-делима италијанске класичне архитектуре и уметности.⁹ Ипак, због тадашњих поли-

⁸ Сачувана је његова летачка књижица из рата 1914–16, године са уписаним летовима, као и бројне фотографије из рата. У децембру 1918. године је током боравка у Атини посетио Акропољ, о чему сведоче сачуване фотографије. Видети: Архив САНУ, инв. бр. 14678, фасцикла бр. 6.

⁹ Фотографије из Рима 1918–19. године, Архив Сану, инв. бр. 14678, фасцикла бр. 6.

тичких прилика у Италији, био је принуђен да је напусти и врати се у Београд.¹⁰ Како Београдски универзитет још није био обновљен од ратних разарања, он је једно време био у Прагу, где је провео два семестра на студијама архитектуре. Након тога се враћа у Београд, где се посвећује студијама на Архитектонском одсеку Техничког факултета. Међутим, лоше здравствено стање, као последица прележане тропске маларије и туберкулозе током рата, ометали су га у студијама, те је једно време боравио на лечењу и опоравку у санаторијуму у Бечкој шуми.¹¹ То је био један од разлога што је тек фебруара 1926. године завршио факултет, али као један од најбољих послератних студената (са оценом 9,66 на стручном делу испита).¹²

Непосредно након рата је испољио интересовање за откривање наших средњовековних споменика. Већ 1922. године објављује први текст *Три манастџира средњовековној Раси*, у часопису *Мисао*, што је сведочанство да се веома рано усмерио ка истраживању средњовековне градитељске баштине, највише кроз дружења и путовања са Растком Петровићем.¹³ Боравак у средњовековном Расу и Петрова црква су имали изузетно велики утицај на његово касније стваралаштво и усмерила га ка тражењу нових форми црквених грађевина, превасходно заснованих на кружним црквама, ротондама са куполама.¹⁴ Тиме је изразио независан и особени приступ у односу на до тада преовладавајућу црквену архитектуру, која се углавном заснивала на традицији црква византијског и моравског типа уписаног крста и комбинованог триконхалног плана.¹⁵ Одређену индивидуалност исказао је и кроз свој дипломски рад из 1926. године, са темом *Проје-*

¹⁰ Ibid., фасцикла бр. 4 – II, Подаци и порекло, 14.

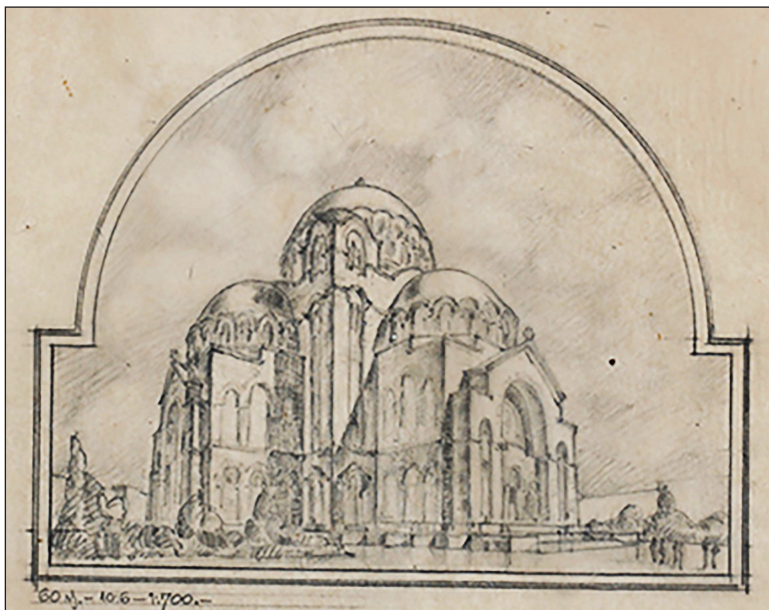
¹¹ Фотографије Wienerwald, 1921. Ibid., фасцикла бр. 6.

¹² Диплома Техничког факултета, фебруар 1926. године. Ibid., фасцикла бр. 4. Дипломирао је 12. фебруара 1926. године, а дневни лист *Време* је објавио вест да је на испитима из архитектуре полагао десет кандидата, а да је положило четири, с тим да је Дероко добио 966 поена од 1000, што је била највиша оцена од рата. Видети: Јовановић, *Александар Дероко*, 12.

¹³ Ibid.

¹⁴ О томе сведоче његови пројекти за цркве у Сплиту и Сарајеву, као и нацрт за сеоску цркву, Архив САНУ, инв. бр. 14678, велика фасцикла са скицама и плановима, 10. Такође, цртежи за цркве у Сплиту и Краљеву документација Музеја науке и технике.

¹⁵ Александар Кадијевић, *Један век џражења националној сџила у срџској архиџекџури, средина XIX - средина XX века* (Београд: Грађевинска књига, 1997), 190–191; Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941* (Građevinska knjiga, Beograd, 2007), 132–177.

Слика 4. Александар Дероко и Богдан Несторовић, скица за Храм Светог Саве

каш Храма Свешої Саве¹⁶, који има сложену пирамидално степеновану структуру, у којој се комбинују византијски елементи петокуполних цркава са полукалотатама и угаоним кулицама. Он је био основ за рад који је исте године поднео за велики конкурс за архитектонско решење цркве, са извесним модификацијама раније структуре, јер је је у новом решењу централна купола била знатно наглашенија већом димензијом, чиме је добијен изузетно простран унутрашњи поткуполни простор, а на улазном делу су биле две снажне куле. За свој предлог је награђен откупом, са још неколицином аутора.¹⁷ Очито је његово решење изазвало велику пажњу јер је позван да ради коначни пројекат храма са аутором јединог награђеног конкурсног рада, добитником друге награде, архитектом Богданом Несторовићем.¹⁸ Њихова нова структура цркве је била знатно прочишћенија и ближа рановизантијској цариградској Светој Софији, са доминацијом централне

¹⁶ Јовановић, Александар Дероко, 66–67.

¹⁷ Јовановић, Александар Дероко, 65–66; Кадијевић, Један век шражења националној сшила у срјској архитшекштури, 135–137.

¹⁸ Кадијевић, Један век шражења националној сшила у срјској архитшекштури, 139–141.

куполе, четири полукалите и четири угаоне кулице, што је у стручној јавности изазвало пуно полемика.¹⁹ У исто време, његов пројекат pročеља за кућу пуковника Елезовића у Његошевој 26 (данас 20) из 1927. године добио је Награду Клуба архитеката за најлепшу фасаду.²⁰ Са овим изузетним успесима, одмах након дипломирања, започиње Дероков вишедеценијски плодан рад на пољу пројектовања различитих врста грађевина.

Значајан догађај у његовом животу свакако је била женидба, јуна 1934. године, са Иваном-Иванком Павловић, дугогодишњом Раствоком и његовом пријатељицом, која је као образована девојка из имућне београдске породице припадала елитном културном кругу престонице.²¹ Њихов, тек започети, складан и испуњен заједнички живот је прекинуо Други светски рат. Као резервни официр краљеве војске Дероко је био ухапшен у Сарајеву, одакле је побегао приликом транспорта. Након тога је поново био ухапшен у Београду и провео три недеље у логору на Бањици, што је забележио у својим сећањима,²² али и кроз изузетно потресне цртеже.²³ Када је пуштен из логора, боравио је у Смедереву, где је вероватно на позив свог колеге са Техничког факултета, доцента Михајла Радовановића, архитекте и урбанисте, радио на обнови града након велике експлозије у тврђави.²⁴

Након рата, Иванка и Александар Дероко су имали веома испуњен професионални и друштвени живот. Њихов дом на првом спрату зграде на Топличиним венцу бр. 6 (стари бр. 4) био је познат као стециште њихових пријатеља, знаменитих научника и уметника. И по одласку професора Дерока у пензију, они су два пута недељно, сваке среде и суботе, окупљали пријатеље на разговорима о професоровим путо-

¹⁹ Оригинални цртежи, варијанте перспективног изгледа Храма чувају се у документацији Музеја науке и технике у Београду.

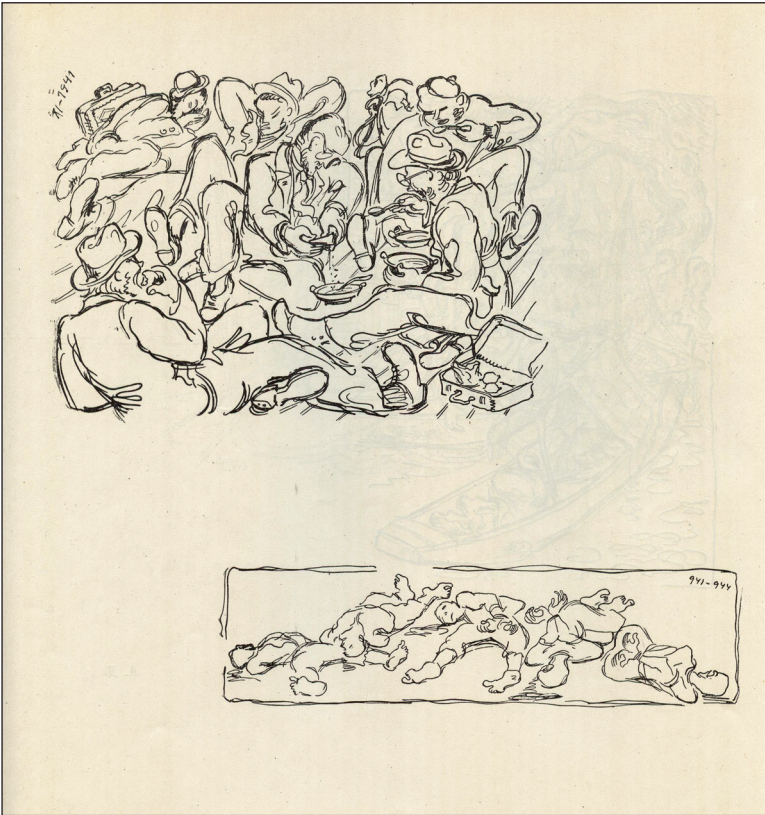
²⁰ Оригинални планови и документација се чувају у Историјском архиву Београда (ИАБ, 6-11-30-27, 6-8-14- 29. Такође видети: Јовановић, *Александар Дероко*, 62–68; Богуновић, *Дероко Александар*, 752–753.

²¹ Дипломирала је на Групи за француску књижевност на Београдском универзитету 1928. Образовала се и на Сорбони у Паризу, у Риму је студирала уменост, а у Београду и права. Преводила је на француски и са њега, као и са енглеског језика. Видети: *Александар Дероко 1894-1988*, 26–27.

²² Фасцикла бр. 1, Рукописи, Архив САНУ, инв. бр. 14678.

²³ Објављени су у едицији *Цртежи*, бр. 1, 1956; бр. 3, 1958; бр. 4, 1959; и бр. 10, 1965, у издању Архитектонског факултета Универзитета у Београду.

²⁴ Милан П. Ракочевић, гл. и одг. ур, *Високошколска настава архитектуру у Србији 1846-1971, необјављени рукописи* (Архитектонски факултет, Београд, 1996), 140.

Слика 5. Александар Дероко, цртежи из Бањичког логора

вањима и истраживањима старина, али и разноврсним савременим културним темама.²⁵ Можда најнепосредније сведочанство о свом животу оставио је сам академик Дероко у објављеној мемоарској прози, књигама: *А ондак је јеројлан леиџио над Београдом* (1983) и *Маниуџици око Калемејдана* (1987), које изузетном лакоћом приповедања и ведрином на најбољи начин осликавају пишећу личност и Београд његове младости.²⁶

²⁵ Професор З. Петровић је био један од Дерокових студената и пријатеља који је наставио његовим путем у истраживању народног неимарства. Видети: *Говор Зорана Петровића на комеморацији на Архитектонском факултету у Београду*, 22. 12. 1988. Фасцикла бр. 3, Писма, 50, Архив САНУ, инв. бр. 14678.

²⁶ Вранић-Игњачевић и Милошевић, *Александар Дероко 1894-1988*, 61-63.

2. Рад на Београдском универзитету

Захваљујући исказаном интересовању за средњовековне споменике, Дероко пре дипломирања, током школске 1925–26. године бива постављен за асистента-волонтера на предмету Византијска и стара српска архитектура, код професора Петра Поповића. Такође је добио прилику да се усавшава на париској Школи за напредне студије друштвених наука (Ecole des Hautes Études), где је провео један семестар код једног од најзнаменитијих византолога тога доба, професора Мијеа (Gabriele Millet). Његово усавшавање је прекинуто јер се на Универзитету у Београду расписује конкурс и он бива примљен за асистента на предмету Византијска и стара српска архитектура.²⁷

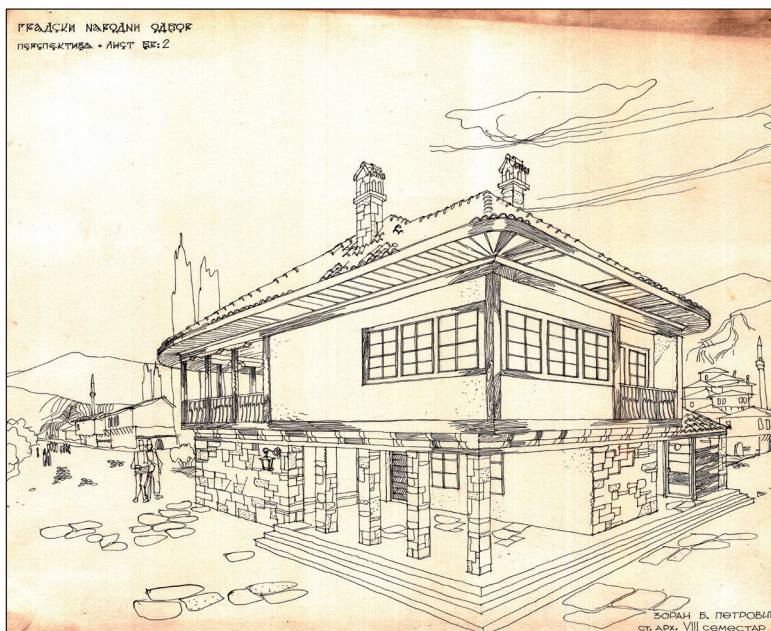
Истраживање средњовековних споменика започето одмах након рата, боравак у Паризу код Мијеа и рад са професором Пером Поповићем били су плодна основа за даљи ангажман Дерока на развоју наставе из области историје националног градитељства, посебно након 1929. године када постаје доцент, а од 1930. године и управник Катедре за византијску архитектуру. Убрзо затим, основан је и Институт за народну архитектуру, на чијем се челу, на положају в. д. управника, налазио Александар Дероко. Такође је 1935. године настао Кабинет за народну архитектуру, а у програму архитектонских студија, на четвртој години, био је и предмет Народна архитектура, који је предавао ванредни професор Дероко.²⁸ Његова заслуга је то што је настава везана за изучавање националног градитељског наслеђа у међуратном периоду знатно унапређена јер је, осим монументалне средњовековне архитектуре, окренуте изучавању сакралних грађевина, у програм уведено и проучавање традиционалног народног градитељства.²⁹ То је било неопходно за будуће архитекте, јер је такозвани *фолклорни стил* био заступљен у делима тадашњих архитеката, као део идеје формирања националног израза у архитектури.

Непосредно након Другог светског рата, током прве поратне године 1945–46. године, Дероко је држао предмет Историја уметности. Када је 1948. године настао самостални Архитектонски факултет Универзитета у Београду, на Катедри за историју уметности и архитек-

²⁷ Ракочевић, гл. и одг. ур, *Високошколска настава архитетуре у Србији*, 136.

²⁸ Ibid., 91.

²⁹ Мирјана Ротер Благојевић, Марко Николић и Ена Такач, „Допринос Александра Дерока развоју наставе из области историје националне архитектуре на Архитектонском одсеку Техничког факултета, касније Архитектонском факултету Универзитета у Београду“, *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 42 (2018): 181–289.

Слика б. Пројекат за Градски народни одбор, перспектива, студент Зоран Б. Петровић

туре били су: редовни професор Александар Дероко, доцент Ђурђе Бошковић и асистент Миливоје Тричковић. У оквиру предмета Историја архитектуре, који се изучавао у континуитету кроз све четири године, Стари век је од 1948. до 1960. године предавао проф. Дероко. Поред тога је, као и у предратном периоду, држао и наставу из Народне архитектуре.³⁰ У његовом кабинету на Архитектонском факултету у Београду, данас се чувају бројни цртежи студената из периода 1950–1958. година са предмета Народна архитектура, са пројектима за народне одборе, куће за учитеље и слично, које су студенти пројектовали у духу традиционалне народне архитектуре. Студенти су у оквиру овог предмета такође цртали и портале, прозоре и детаље са средњовековних цркава. Међу његовим студентима били су каснији наставници Архитектонског факултета: Владимир Твртковић, Боривоје Анђелковић и Зоран Петровић, као и архитекте Милан Јанић и Михаило Чанак.

³⁰ Ракочевић, гл. и одг. ур, *Високошколска настава архитектуре у Србији*, 91–92.

Касније је Дероков рад био везан за предмет Историја архитектуре народа ФНРЈ, на трећој години студија, који је уведен у програм према плану из 1956. године. Након нове реорганизације наставе 1963. године, на првом степену, у оквиру опште наставе, била су предавања из опште Историје архитектуре – стари, средњи и нови век. На другом степену, који је имао пројектантски и конструкторски одсек, егзистирао је још увек на пројектантском одсеку предмет Народна архитектура. Убрзо након тога, 1964. године, професор Дероко одлази у пензију са навршених 70 година живота. Током своје изузетно плодне наставничке каријере, 1950–52. године је био декан Архитектонског факултета, а 1952. године је радио и као хонорарни професор на Филозофском факултету.³¹

Његов рад у настави су пратили објављени уџбеници, који су и данас неизбежни пратилац наставе из историје архитектуре не само у Србији, већ и у окружењу, јер на свеобухватан начин тумаче градитељску традицију Балкана: *Средњовековни градови у Србији Црној Гори и Македонији* (1950), *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији* (1953), *Архитектура сјајног века* (1962), *Народна архитектура I, Споменици архитектуре IX-XVIII века у Југославији* (1964) и *Фолклорна архитектура у Југославији* (1964).

3. Допринос проучавању и заштити градитељског наслеђа

Непрестано истраживање и бележење старина, које је још као студент са својим нераздвојним сапутником Растком Петровићем започео на простору јужног Приморја, Полимља и Косова, непосредно га је уверило у њихов изузетни значај за националну културу, али и у њихово изузетно лоше стање и недовољну истраженост. Прва искуства на њиховој обнови стицао је 1925–28. године, као асистент професора Петра Поповића, током радова на црквама и манастирима: у Чачку, Ђурђевим ступовима у Будимљу, Сопћанима, Милешевима, Студеници и Жичи. Самостално је радио на Цркви Самодрежи код Вучитрне, која је обновљена из темеља на основу његовог пројекта.³²

Од почетка двадесетих година 20. века он је неуморно и континуирано радио на истраживању и заштити градитељског наслеђа, дајући, између осталог, и велики допринос раду Комисије за одржавање и рестаурацију црквених и манастирских грађевина, при Министарству

³¹ Ibid., 136.

³² Јовановић, *Александар Дероко*, 41 - 45

Слика 7. Црква Самодрежа код Вучитрна, перспективни изглед, детаљ пројекта

вера. Сам је до 1931. године забележио око 200 архитектонских споменика у лошем стању и преко 100 у рушевинама.³³ Кроз цртеж и записе бележио је њихово тренутно стање, али је давао и своје виђење некадашњег изгледа, чиме је знатно утицао на касније пројекте њихове заштите и обнове. Након Другог светског рата је дао значајан допринос успостављању и развоју савремене службе заштите и учествовао је на истраживањима археолошког локалитета Царичин град 1947. године са проф. др Светозаром Радојчићем. Такође је радио са арх. Иваном Здравковићем на истраживању и техничкој заштити средњовековног Смедеревског града од 1951. до 1970. године.³⁴

Његов рад на истраживању градитељске баштине пратило је објављивање вредних истраживачких налаза у домаћим стручним и научним часописима: *Гласник српској научној друштва*, *Српски књижевни гласник*, *Сјаринар*, *Рашка*, *Покрећ*, *Уметнички прејед* и други, који су утемељили нашу историографију. Био је стални сарадник

³³ Ibid., 42 – 43.

³⁴ Ibid., 46–48.

дневних листова *Време и Полиџика*, популаришући свој научно-истраживачки рад и откривајући јавности национално културно наслеђе. Поред тога објавио је и монографије: *Са сѝарим неимарима, средњо-вековни манастири у Србији, Црној Гори и Македонији* (1967), *Народно неимарсѝво*, књ. 1- Село и књ. 2- Варош (1968) и друге. У Хиландару је од 1954. године боравио веома често, те је на основу својих записа објавио књигу *Свеѝа јора* (1967).³⁵ У Архиву САНУ чува се и обимна грађа која је била плод истраживања средњовековних утврђених градова извршених захваљујући раду Међуакадемског одбора за материјалну културу са темом *Средњовековни градови у Јуѝославији*, којим је руководио до 1974. године.³⁶

4. Градитељски опус

Пројектантску делатност Дероко започиње још као несвршени студент, радећи са професором Петром Поповићем цркву у Летњиковцу. То је вероватно имало пресудног утицаја на усмеравање његовог даљег професионалног деловања ка сакралној архитектури и савременом пројектовању црквених грађевина. Рад на разради пројекта и изградњи Храма Св. Саве на Врачару, 1939–41. године, са Богданом Несторовићем, представља свакако један од његових најзначајнијих доприноса развоју нашег савременог сакралног градитељства. Међутим, како је изградња цркве прекинута због избијања рата и касније дуго није настављана,³⁷ он је, вероватно сматрајући да она никада и неће бити изграђена, у једном писму од 20. марта 1964. године (потписаним и са напоменом да га није послао) упутио свој предлог везано за локацију нове зграде Народне библиотеке и прераду недовршене цркве за нову намену, односно за зграду Радио-телевизије, за шта је урадио и планове. Такође, у овом писму, он даје и други предлог, да се започети храм пренаменује за Народну библиотеку, а да пројекат ради архитекта Куртовић (који је и аутор зграде која је изграђена 1967–72). У другом сачуваном писму, са датумом 27. јануар 1964. (које није потписано), насловљеном „Поштовани друже Председниче“,³⁸ он даје прецизан опис остатака цркве – да су те-

³⁵ Вранић-Игњачевић и Милошевић, *Александар Дероко 1894-1988*, 31–50.

³⁶ Архив САНУ, Историјска збирка бр. 14388.

³⁷ Изградња је настављена тек 1985. године, под руководством арх. Бранка Пешића, три године пре Дерокове смрти. Видети: Кадијевић, *Један век шражења националној сѝила у срѝској архиѝекѝури*, 141.

³⁸ Велика фасцикла са сликама и плановима. Архив САНУ, инв. бр. 14678.

мељи са шиповима, зидови од опеке у цементном малтеру озидани у висини 12 m, да постоји 26 мермерних стубова (16 зелених од 7, 5 m и 8 мањих белих и црвених, од карарског мермера) и предлог да будућа намена буде Дом културе или Универзитетска библиотека. Уз ова писма приложени су и опис нове грађевине и калкулација трошкова, као и бројне скице и планови са основама и пресецима, понеки датирани 1971. године. Осим ових, Дероко је дао и предлог реконструкције започетог Храма у Галерију фресака и Музеј средњовековне уметности Српске православне цркве, и израдио је идејно решење, са основама, пресецима и изгледом у размери 1:200, које је датирано 1964. године.³⁹

Свој особени однос према савременом сакралном градитељству Дероко је изразио и кроз друге значајне пројекте за: Цркву Св. Преображења у Сарајеву (1939), Храм Св. Тројице у Краљеву, цркву у Белом манастиру и друге,⁴⁰ који указују и на могућност савременијег приступа у пројектовању ове врсте грађевина, неоптерећеног тадашњим канонима везаним за доминантни српско-византијски стил. Дероков приступ је био усмерен даље у прошлост, у преднемањичко доба, у коме је тражио инспирацију за нове модерне форме и израз који ће више одговарати савременом добу и новонасталој држави.⁴¹ Чињеница је да ове цркве имају знатно модерније прочишћене структуре, са доминантним централним кружним поткуполним језгром, комбинованим са тетраконхосом или грчким крстом, што је блиско наслеђу предроманског периода и црквама на Јадранском приморју. Оне су модернистички обликоване, сведене на примарне форме и без декоративних елемената (посебно се истичу сарајевска црква и црква у Белом манастиру).

Поред цркава Дероко је обликовао и друге грађевине за Српску православну цркву: Владичански конак у Нишу и конак и малу цркву Св. Саве у манастиру Жича (1935), који представљају вредне приме-

³⁹ Планови за Музеј црквених старина Српске православне цркве и Галерију фресака, три основе датиране маја 1966. године, чувају се и у документацији Музеја науке и технике. У заоставштини академика Дерока у Архиву САНУ, инв. бр. 14678, у великој фасцикли, такође се чувају цртежи и планови са детаљним идејним решењем за различите варијанте адаптације и пренамене Храма Св. Саве: за зграду Радио-телевизије Београд, из 1994. године; Галерију фресака и Музеј средњовековне уметности Српске православне цркве, из 1964–1965. године и Галерију фресака, из 1965. године.

⁴⁰ Јовановић, *Александар Дероко*, 63–75; Кадијевић, *Један век ширажења националној сцили у српској архитектури*, 190.

⁴¹ Дероко тип ротонде са куполом назива „приморски тип старохришћански“. Видети: Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi*, 172–177.

Слика 8. Кућа Владе Стакића на Топчидерском брду, фотографија

ре транспонованја средњовековних роменичких и готичких форми и декорације, присутних у рашкој стилској групи којој манастир припада, у савремене структуре. Својим обликовањем посебно се издваја зграда Интерната Православног богословског факултета, коју је радио са Петром Анагностијем (1939–40), на Карабурми у Београду.⁴² Ова зграда је једно од најуспешнијих модернистичких здања у престоници, а његова једноставна кубична форма, са фасадама у „ро-бау“ опеци, како то назива сам Дероко,⁴³ са улазним тремом на углу, наглашеним само са две аркаде, стубом и мотивом крста, показали су да се модернистичка архитектура успешно може применити и на ову врсту грађевина.

Поред црквених, Дероко је аутор значајних дела и у области резиденцијалне архитектуре, која је обликовао следећи принципе и елементе традиционалног народног неимарства, о чему сведоче сачувани пројекти за више породичних кућа, углавном вила на Дедињу, Топ-

⁴² Извођечки пројекат се чува у Историјском архиву Београда (ИАБ, 6-19-5-1939) и потписан је од стране Анагностија. Видети такође: Јовановић, Александар Дероко, 72–78; Кадијевић, *Један век шражења националној сцили у српској архитектури*, 184-185.

⁴³ Реферат који се чува у фасцикли бр.4, II, 14, Архив САНУ, инв. бр.14678.

Слика 9. Кућа Александра Дерока на Топчидерском брду, фотографија

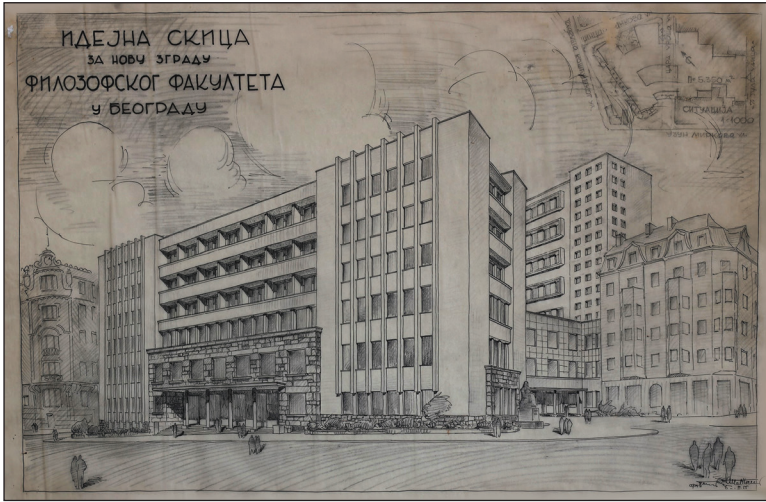
чидерском брду и Сењаку, насталих између два светска рата,⁴⁴ као што су: више скица и пројеката из 1926–36. за вилу Павла Христића у Руминској 5 или 7 (данас Ужичка);⁴⁵ и за вилу Стакића (данас угао Толстојеве и Милоша Савчића), из 1937. године.⁴⁶ Међу њима се особено архитектуром и једноставношћу, проистеклом из принципа и форми традиционалног народног неимарства, истиче његова властита вила на Дедињу, у улици бр. 391, код Румунске (данас др Јована Данића, између Ужичке и Толстојеве), коју је градио 1936–37. године.⁴⁷ Ова једноставна приземна зграда са кровном терасом и сликовитим димњацима, дрвеним тремом, отворима са дрвеним капцима и металним решеткама, била је израз његових вишедеценијских беле-

⁴⁴ Ђорђе Мандрапа, „Однос и контекстуализација истраживачког и пројектантског рада Александра Дерока – Вернакуларно градитељство као пример“, *Phlogiston*, 26 (2018): 98–134.

⁴⁵ Велика фасцикла са сликама и плановима, Архив САНУ, инв. бр.14678

⁴⁶ Сачувана је једна фотографија виле у документацији Мизеја науке и Технике у Београду.

⁴⁷ Оригиначне скице и пројекат виле, са осталом документацијом, као и две фотографије, налазе се у Великој фасцикли са сликама и плановима, Архив САНУ, инв. бр.14678. Оригинални пројекат виле постоји и у Историјском архиву Београда (ИАБ, 6-2-7-1936). Једна фотографија чува се у документацији Музеју науке и технике у Београду.

Слика 10. Идејна скица за нову зграду Филозофског факултета у Београду, перспективни изглед, цртежа Петра Анагностија, 1955.

жења поступака и израза народних неимара. Нажалост, кућу је вероватно био приморан да прода након рата, децембра 1947. године, и она се данас налази у веома девастираном стању и скоро је непрепознатљива због каснијих измена.

У Дероковом градитељском опусу значајно место заузима и већи број надгробних капела и споменика на Новом гробљу у Београду, изведених тридесетих година 20. века, као и бројна спомен-обележја: Спомен-турбе Османа Ђикића у Мостару (1934),⁴⁸ Спомен-капела и костурница сарајевским атентаторима на Кошевском гробљу у Сарајеву (1939), Споменик Јовану Дучићу (1960);⁴⁹ Спомен-костурница са звоником на старом гробљу у Смедереву (1942), Споменик косовским јунацима на Газиместану (1952–53) и друга, чиме је он остварио изузетан допринос у домену споменичко-меморијалног градитељства.⁵⁰

⁴⁸ У Архиву САНУ, инв. бр.14678. у Великој фасцикли са сликама и плановима се чува оригинални пројекат за споменик пројектован и изведен 1934. године.

⁴⁹ У Архиву САНУ, инв. бр. 14678. у великој фасцикли са сликама и плановима, постоје цртежи за надгробни споменик Јована Дучића у Требињу, варијанта без капеле, из 1960. године. Споменик није изведен.

⁵⁰ Јовановић, *Александар Дероко*, 77–85.